

Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Ders Kitabında Tarihî Yollar Başlıklı İçeriğin Konu Kazanımı Bakımından Değerlendirilmesi

Ahmet KÜSGÜN¹ Recep ERCAN²

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 18.09.2023
Makalenin Kabul Tarihi: 04.12.2023
DOI: 10.54971/synergy.1362636

ÖZET

Sosyal Bilgiler dersinin amaçları arasında öğrencilere Türk kültür ve tarihinin temel unsurlarını ve süreçlerini kavratmak bulunmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında tarih, kültür ve kültürel miras konularına odaklanan “Kültür ve Miras” öğrenme alanına yer verilmektedir. “Kültür ve Miras” öğrenme alanındaki kazanımlar belirlenirken, bu öğrenme alanının temel amaçları ve Sosyal Bilgiler dersinin özel amaçları dikkate alınmaktadır. Belirlenen kazanımların öğrenciler tarafından doğru bir şekilde edinilmesi ve kalıcı öğrenmenin sağlanması amacıyla da konu içerikleri hazırlanmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabında “Kültür ve Miras” öğrenme alanı çerçevesinde hazırlanan “Tarihe Yolculuk” ünitesindeki “Tarihî Yollar” başlıklı içeriğin görsel, eğitsel ve dil ve anlatım özelliklerini incelemek ve içeriğin öğrencilerin kazanımı edinmeleri için yeterli olup olmadığını tespit etmektir. Bu çalışmada; nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi ve içerik analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda; kullanılan bazı görsellerin içerikle örtüşmediği, harita baskı kalitesinin düşük olduğu, konuya hazırlık kapsamında öğrenci hazırbulunuşluk düzeyine katkı sağlayacak kavramların tanımlanmadığı ve sorulan sorularda hatalar yapıldığı tespit edilmiştir. Bunlarla birlikte, yapılan anlatım bozukluklarının kazanımın edinilmesi noktasında içeriğin eksik kalmasına neden olduğu görülmüştür. Çalışmada, içeriğin eksikliklerinin giderilerek kalıcı öğrenmenin sağlanması için tespit edilen hatalara yönelik öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Eğitim, Sosyal Bilgiler, İpek Yolu, Baharat Yolu.

Content of this Journal is licensed under
Creative Commons Attribution NonCommercial
4.0 International (CC BY-NC 4.0)

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Ana Bilim Dalı, Sivas, Türkiye, ahmetkusgun@gmail.com ORCID ID: [0009-0004-2511-4677](https://orcid.org/0009-0004-2511-4677)

² Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitimin Felsefi, Sosyal ve Tarihi Temelleri Ana Bilim Dalı, Sivas, Türkiye, ercan@gmail.com ORCID ID: [0000-0002-6961-9595](https://orcid.org/0000-0002-6961-9595)

Evaluation of the Content Titled Historical Roads in the 6th Grade Social Studies Textbook in Terms of Subject Acquisition

ABSTRACT

Among the objectives of the Social Studies course is to make students comprehend the basic elements and processes of Turkish culture and history. In line with this aim, the Social Studies Curriculum includes the learning area of "Culture and Heritage", which focuses on history, culture and cultural heritage. While determining the learning outcomes in the "Culture and Heritage" learning area, the main objectives of this learning area and the specific objectives of the Social Studies course are taken into consideration. Subject contents are prepared in order to ensure that the determined outcomes are correctly acquired by the students and to ensure permanent learning. The aim of this study is to examine the visual, educational and language and expression features of the content titled "Historical Roads" in the "Journey to History" unit prepared within the framework of the "Culture and Heritage" learning area in the 6th grade Social Studies textbook and to determine whether the content is sufficient for students to acquire the outcome. In this study, document analysis and content analysis, which are qualitative research methods, were used. As a result of the study; it was determined that some of the visuals used did not match the content, the map printing quality was low, the concepts that would contribute to the student readiness level within the scope of preparation for the subject were not defined and mistakes were made in the questions asked. In addition to these, it was observed that the expression disorders caused the content to be incomplete at the point of acquisition of the acquisition. In the study, it was tried to develop suggestions for the errors identified in order to ensure permanent learning by eliminating the deficiencies of the content.

Keywords: Education, Social Studies, Silk Road, Spice Route

1. GİRİŞ

Sosyal Bilgiler yeryüzü şekillerine bağlı oluşan coğrafi olayları ve değişimleri sebep ve sonuçlarıyla açıklayan, vatandaşlık hak ve sorumluluklarının neler olduğunu belirten, insan ve insanın çevresiyle olan etkileşimini ortaya koyan bilgilerden oluşmaktadır (Dönmez, 2003). Sosyal Bilgiler gerçeğe dönüktür; araştırma sonucu elde edilmiş ve gerçekliği kanıtlanmış bilgilerdir. Sosyal Bilgiler hayata dönüktür; insanla toplumun kaynaşmasını ve toplumsal yaşamı düzenlemeyi hedeflemektedir. Bununla birlikte Sosyal Bilgiler'in temel hedefleri arasında, sürekli değişen ve gelişen insanların yine aynı özellikleri taşıyan toplum içerisinde zorlanmadan yaşayabilmeleri ve yaşadıkları topluma uyum sağlayabilmeleri de bulunmaktadır. Bu hedefe ulaşabilmek için de farklı disiplinleri bir arada barındırmaktadır; dolayısıyla Sosyal Bilgiler disiplinler arası bir disiplindir (Sönmez, 1999). Toplumsal yaşamın karşılıklı etkileşimi disiplinler arası yaklaşımı zorunlu kıldığı gibi toplum olaylarına bütüncül bakmayı da gerekli hale getirmiştir. Bu çerçevede Sosyal Bilgiler, toplum olaylarını inceleyen tüm sosyal bilimleri bünyesinde barındırmaktadır. Sosyal Bilgiler, sosyal bilimlerin bileşiminden oluşmaktadır. Sosyal Bilimler denildiğinde insan ve insanın oluşturduğu olgu ve olayları konu edinen disiplinler akla gelmelidir. Beşerî bilimler olarak sınıflandırılan bu disiplinler; hukuk, tarih, coğrafya, psikoloji, sosyoloji, pedagoji, antropoloji, ekonomi, siyasi bilimler, dil bilim, yönetim bilimleri, sağlık, demografi gibi bilgi gövdelerinden oluşmaktadır (Dönmez, 2003).

Millî Eğitim Bakanlığı Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında, Sosyal Bilgiler öğrenme alanlarında sosyal bilimler ile insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konuları bütünleştirilmiş olarak ele alınmakta ve bu durum şu şekilde ifade edilmektedir:

Sosyal Bilgiler öğrenme alanlarında; tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, siyaset bilimi ve hukuk gibi sosyal bilimlerle insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi konuları bütünleştirilmiş olarak ele alınmaktadır. Konular tarih, coğrafya, insan hakları ve vatandaşlık diye ayrı ayrı değil, disiplinler arası yaklaşımla işlenmelidir (MEB, 2023: 10).

Sosyal Bilgiler dersinin sosyal bilimleri içerisinde barındırdığının göstergesi olan bu ifade, Sosyal Bilgiler dersinde yer alan konuların disiplinler arası bir yaklaşımla işlenmesi gerektiğinin de göstergesidir. Bu yaklaşım Sosyal Bilgilerin tanımıyla da örtüşmektedir.

Sosyal Bilgiler eğitiminin nerede ve ne zaman başladığı konusunda çeşitli yorumlar yapılmakla birlikte, aslında insanoğlunun var olduğu andan itibaren hem fen hem de sosyal bilimler eğitiminin başladığı ileri sürülebilir (Demirezen, 2007). İnsanın içinde yaşadığı topluma uyum sağlama hedefi açısından bakıldığında Sosyal Bilgiler eğitiminin başlangıcını informel olarak daha ileri bir tarihe götürmek mümkündür. Öncelikle bir sosyalleştirme aracı olarak eğitim, insanın kültür dünyasının keşfi ve günümüze aktarılmasında en temel araçtır. İnsan bir kültür varlığı, bir kültür çocuğu olarak ancak eğitimle gelişir. Bu çerçevede Sosyal Bilgiler eğitimi, bir kültür aktarım aracı olarak ders programlarında yerini almıştır.

Örgün eğitim kurumları açısından Sosyal Bilgiler dersinin tarihine bakıldığında ise ilk olarak 20. yüzyıl başlarında Amerika Birleşik Devletlerinden söz etmemiz gerekmektedir. Sosyal Bilgiler, 1916 sonrası Amerikan pragmatizmi ve toplumsal yapısından kaynaklanan ihtiyaçlar sonucu ortaya çıkmıştır (Safran & Ata, 2003). 19. yüzyıl sonlarına doğru Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik yaşanan göçlerin sonucunda sayısı milyonları bulan göçmenlerin Amerikan toplumuna adaptasyon sürecini hızlandırmak için Sosyal Bilgiler dersinin ders programlarına girdiği kabul edilmektedir.

Türkiye'de ise Sosyal Bilgiler uzun bir süre Tarih, Coğrafya ve Yurt Bilgisi olarak ayrı birer ders olarak okutulmuştur. 1968 yılında Sosyal Bilgiler olarak önce ilköğretim, 1975-76 öğretim yılında da ortaokullarda okutulmaya başlanmış ancak; 1985-86 öğretim yılında ortaokul ders programından çıkarılmıştır. 1998-99'da ise tekrar programdaki yerini almıştır (Safran & Ata, 2003). Günümüzde geçerli olan öğretim programında Sosyal Bilgiler dersi, ilköğretim 4, 5, 6 ve 7. sınıf ders programlarında yer almaktadır. İlkokul 4. sınıflarda Sosyal Bilgiler dersini sınıf öğretmenleri okuturken, bu ders ortaokul 5, 6 ve 7. sınıflarda Sosyal Bilgiler öğretmenleri tarafından verilmektedir. Sosyal Bilgiler dersinin yer almadığı 8. sınıf ders programında ise T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi bulunmaktadır.

Sosyal Bilgiler dersinin öğrenme alanlarının belirlenmesine kaynaklık eden Millî Eğitim Bakanlığı Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında, dersin öğrencilere kazandırmayı hedeflediği özellikler, özel amaçlar başlığı altında şu şekilde ifade edilmiştir:

Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak millî bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi gerektiğini kabul etmeleri; farklı dönem ve mekânlara ait tarihsel kanıtları sorgulayarak insanlar, nesnelere, olaylar ve olgular arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirlemeleri, değişim ve sürekliliği algılamaları (MEB, 2003: 8).

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında, Sosyal Bilgiler dersinin kültür aktarımı ve kültürel değerlere ilişkin farkındalık yaratmadaki rolleri açık bir şekilde görülmektedir (Gürel & Çetin: 2018). Öğretim programının bu özelliğine bağlı olarak "Kültür ve Miras" öğrenme alanı yapılandırılmıştır. Öğretim programında "Kültür ve Miras" öğrenme alanının yapısı aşağıdaki şekilde açıklanmıştır:

Temelde tarih odaklı olan bu öğrenme alanı kültür ve kültürel mirası ön plana çıkaran bir yapıya sahiptir. Türk kültürünü oluşturan temel öğelerden hareketle kültürün korunması ve geliştirilmesini sağlayacak bir millî bilincin oluşturulmasını amaçlamaktadır. Böylece öğrenciler kültürel öğelerin, bir toplumu diğer toplumlardan ayıran özellikler olduğunu kavrayacaktır. Bunun yanında kültürümüzün dünya kültürel mirasının renklenmesine ve zenginleşmesine katkı sağladığı kavratılır (MEB, 2023: 11).

"Ders kitabının ünite ve konuları, öğretim programının içeriğinden çıkarılır. Ders kitaplarında programın içeriği dışında ünite ve konular yer almaz" (Kılıç & Seven, 2008: 29). Bu çerçevede 6. sınıf Sosyal Bilgiler dersi "Kültür ve Miras" öğrenme alanının içeriği belirlenmiş ve ders kitapları hazırlanmıştır. "Kültür ve Miras" öğrenme alanında öğrencilerin edinmesi hedeflenen kazanımlar ise şu şekildedir:

1. Orta Asya'da kurulan İlk Türk devletlerinin coğrafi, siyasi, ekonomik ve kültürel özelliklerine ilişkin çıkarımlarda bulunur.
2. İslamiyet'in ortaya çıkışını ve beraberinde getirdiği değişimleri yorumlar.
3. Türklerin İslamiyet'i kabulleri ile birlikte siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda meydana gelen değişimleri fark eder.
4. Türklerin Anadolu'yu yurt edinme sürecini XI ve XIII. yüzyıllar kapsamında analiz eder.
5. Tarihî ticaret yollarının toplumlar arası siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerdeki rolünü açıklar (MEB, 2023: 20).

Bu kazanımları öğrencilerin edinebilmeleri için "Kültür ve Miras" öğrenme alanında ağırlıklı olarak tarih öğretimine yer verilmiştir.

Geçmişte yaşanan olayları yer ve zaman ilişkisi kurarak sebep ve sonuçlarıyla öğrenen çocuk, hem tarihsel düşünme becerisi hem de millî benlik ve kimlik kazanır. Tarihini bilen ve milletinden güç alan, millî şuurla yetişen bireylerde yurtseverlik duygusu gelişir. Bu bağlamda tarih, bir milletin hafızasıdır. Tarihini bilmeyen ve tarih bilincine sahip olmayan milletler hafızasını kaybetmiş, şaşkın insanlar gibidir. Böyle bir durumda milletlerin yükselmeleri ve millet olma özelliklerini korumaları zordur (Turan, 2010). Tarih, milletlerin hafızasını diri tutmasını sağlar. Bu sayede tarihsel hafıza medeniyetlerin yükselmesine imkân verir, milletlerin geleceklerini hazırlamasına yardımcı olur.

Sosyal Bilgiler eğitimi açısından tarih öğretimi oldukça işlevseldir. Kolektif bilinç ve medeniyetin inşasında belli bir toplumsal ilişkinin gelişmesi gerekir. Bu çerçevede tarih öğretiminin nitelikli bir şekilde yapılmasının bireyler ve milletler için önemi ortaya çıkmaktadır. Öyle ki; tarih öğretiminin genel amaçları arasında, öğrencinin geçmişe yönelik ilgisini çekerek kimlik duygusunun gelişimine katkıda bulunmak ve diğer ülkeleri, kültürleri bilip anlamasını sağlamak yer almaktadır (Köstüklü, 2006). Dolayısıyla bireyin yaratıcı dünyasının gelişmesi, dünyaya açılması ve toplumlar arası gelişmeleri karşılaştırabilmesi gerekmektedir. Bu beceriyi kazanan çocukların vizyonu da genişleyebilmektedir.

Çalışmaya konu olan Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 6 Ders Kitabı'nda (Yıldırım, Kaplan, Kuru & Yılmaz, 2023) yer alan "Tarihî Yollar" başlıklı içerikle verilmek istenen kazanım, Millî Eğitim Bakanlığı Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında (2023: 20) tarih öğretiminin genel amaçlarına uygun olarak, "Tarihî ticaret yollarının toplumlar arası siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerdeki rolünü açıklar" şeklinde belirtilmiştir. Bu kazanım çerçevesinde ders kitabında yer alan içerikte İpek Yolu ve Baharat Yolu anlatılmış, değerlendirme kısmında "Tarihî İpek Yolu Canlanıyor" isimli okuma parçasına yer verilmiştir.

Ders kitapları, öğrenme öğretme sürecinde özellikle de planlı eğitim uygulamalarında öğrencilerin neler öğreneceğini ve öğretmenlerin neler öğreteceğini önemli ölçüde etkileyen bir kaynaktır (Büyükalın Filiz, 2003). Bu kaynaklar, belli bir öğretim alanıyla ilgili hedef davranışları kazandırmak üzere hazırlandığından programın hedeflerine uygun olarak yapılandırılmalıdır (Dönmez, 2003). Hedefleri arasında, öğrencilerde millî kültür ve tarih duygularını uyandırmak olan Sosyal Bilgiler dersinde okutulacak kitapların da büyük bir titizlikle hazırlanması gerekmektedir. Ders kitapları, öğrenmeyi yapılandırma ve geliştirme, öğrenmeye rehberlik etme, kendi kendine öğrenme ve ölçme ve değerlendirme açısından önemli işlevlere sahiptir (Erkılıç & Can, 2018). Öğretmenler ve özellikle öğrencilerin rahatlıkla ulaşabileceği kaynakların başında ders kitapları gelmektedir. Öğrencilerin büyük çoğunluğu henüz eğitim öğretim yılının başında ders kitaplarına ulaşmakta ve kitap içeriğini kontrol etmektedir. Ders hazırlık sürecinde, dersin işleniş esnasında ve ders sonrasında öğrencilerin en temel kaynakları ders kitaplarıdır. Türkiye'de önemli sayıda insanın yaşadığı kırsal bölgelerin bazılarında, öğrencilerin farklı kaynaklardan bilgiye ulaşmasını sağlayacak olan internet altyapısı bulunmamakta veya GSM operatörleri hızlı internet hizmeti sağlayamamaktadır. Bu durumda öğrencilerin, özellikle okul dışında bilgiye erişim bağlamında, ders kitaplarını ilk ve en önemli bilgi kaynağı olarak görmeleri muhtemeldir. Böyle bir durumda, öğrencilerin ders kitabındaki metinleri okuyarak kendi anlamını inşa etmekten başka yolları yoktur (Safran & Köksal, 2003).

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, 2023-24 eğitim öğretim yılında Millî Eğitim Bakanlığına bağlı ortaokul ve imam hatip ortaokullarında 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı olarak okutulan, Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 6 Ders Kitabı (Yıldırım vd., 2023) içeriğinde yer alan "Tarihî Yollar" başlıklı konu içeriğinin, kazanımı öğrencilere edindirme noktasında yeterliliğini belirlemektir.

Araştırmanın Problemi

Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 6 Ders Kitabında yer alan "Tarihî Yollar" başlıklı içeriğin incelendiği bu çalışmanın problemini "Konu içeriği öğrencilerin konu kazanımını edinmeleri için yeterli midir?" sorusu oluşturmaktadır. Belirlenen problem çerçevesinde konu içeriği görsel, eğitsel ve dil ve anlatım açısından incelenecektir. Bu incelemeyi yapabilmek için temel sorular belirlenmiştir. Çalışmayı yönlendiren temel sorular şunlardır:

1. Kültür ve Miras öğrenme alanında "Tarihî Yollar" başlıklı konu içeriğinde kullanılan görseller içerikle örtüşmekte midir?
2. Kültür ve Miras öğrenme alanında "Tarihî Yollar" başlıklı konu içeriğinin eğitsel özellikleri konu kazanımını yansıtması bakımından yeterli midir?
3. Kültür ve Miras öğrenme alanında "Tarihî Yollar" başlıklı konu aktarılırken Türkçe dil bilgisi kurallarına ve anlatım özelliklerine dikkat edilmiş midir?

Sosyal Bilgiler ders kitabında yer alan ilgili bölüm bu soruların ışığında değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. “Nitel araştırmalarda genellikle, gözlem, görüşme, doküman ve söylev analizi gibi nitel veri toplama teknikleri kullanılmaktadır” (Baltacı, 2019: 370). Bu çalışmada doküman incelemesi ve içerik analizi yapılmıştır. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar” (Yıldırım & Şimşek, 2011: 187). Doküman incelemesi sosyal bilimlerde başvurulan önemli bir veri kaynağıdır. Dokümanlar yalnızca geçmiş değil, aynı zamanda günümüzü de anlamamıza ve açıklamamıza yardımcı olmaktadır. Kendileri de birer olgu olan, yazılı belgeler üzerinde gözlem yapmaya imkân sunmaktadır. Bu bağlamda, ders kitabı çalışmada incelenecek en önemli dokümandır.

Bu çalışmada, 2023-24 eğitim öğretim yılında Millî Eğitim Bakanlığına bağlı ortaokul ve imam hatip ortaokullarında 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabı olarak okutulan, Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 6 Ders Kitabı (Yıldırım vd., 2023) içinde yer alan “Tarihî Yollar” konu içeriği incelenmektedir. İçeriğin, kazanımı öğrencilere edindirme noktasında yeterli olup olmadığı metin okuma aracı olan içerik analiziyle değerlendirilmiştir.

Veri Kaynağı ve Verilerin Analizi

Araştırmanın veri kaynağı Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Devlet Kitapları Döner Sermaye Müdürlüğü’nde bastırılan 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarından Sivas Yıldızeli Şehit Kadir Doğan Ortaokulu’na gönderilen kitaplar içerisinde araştırmacı tarafından rastgele seçilen bir adet kitaptan oluşmaktadır. Bu kitap içerisinde yer alan “Tarihî Yollar” başlıklı konu içeriği 2023-24 eğitim öğretim yılı birinci döneminde iki Sosyal Bilgiler Eğitimi ve bir Türkçe Eğitimi alan uzmanı tarafından incelenmiştir. Bu incelemede konu içeriğinin görsel, eğitsel ve dil ve anlatım özelliklerinin kazanımı öğrencilere edindirme noktasında yeterli olup olmadığı değerlendirilmiştir.

Bu araştırmada doküman ek veri kaynağı değildir. Ders kitabındaki içerik temel veri kaynağını oluşturmaktadır. Dokümanı bu amaç çerçevesinde kullanan araştırmacılar, analize konu olan veriden örneklem seçme, kategorilerin geliştirilmesi, analiz biriminin saptanması ve sayısallaştırma/raporlaştırma şeklinde dokümanı analiz edebilirler (Yıldırım & Şimşek, 2011). Bu kapsamda “Tarihî Yollar” başlıklı konu içeriğinin görsel, eğitsel ve dil ve anlatım özelliklerinin incelenmesi kararlaştırılmıştır. Ardından bu kategoriler doğrultusunda analiz birimleri saptanmış ve elde edilen veriler raporlanmıştır. “İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği biçimde düzenleyerek yorumlamaktır” (Yıldırım & Şimşek, 2011: 227).

BULGULAR

2023-24 eğitim öğretim yılında okutulan Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 6 Ders Kitabı’nda yer alan “Tarihî Yollar” başlıklı içerik görsel, eğitsel, dil ve anlatım özellikleri başlıkları altında incelenmiştir.

“Tarihî Yollar” Başlıklı İçeriğin Görsel Özellikleri

Bu başlık altında, kullanılan görsellerin içerikle örtüşüp örtüşmediği değerlendirilmiştir.

“Tarihî Yollar” başlıklı konu, ders kitabının 95-98. sayfaları arasında yer almaktadır. Konu içeriğinde iki tane fotoğrafın yanı sıra üç tane harita kullanılmıştır.

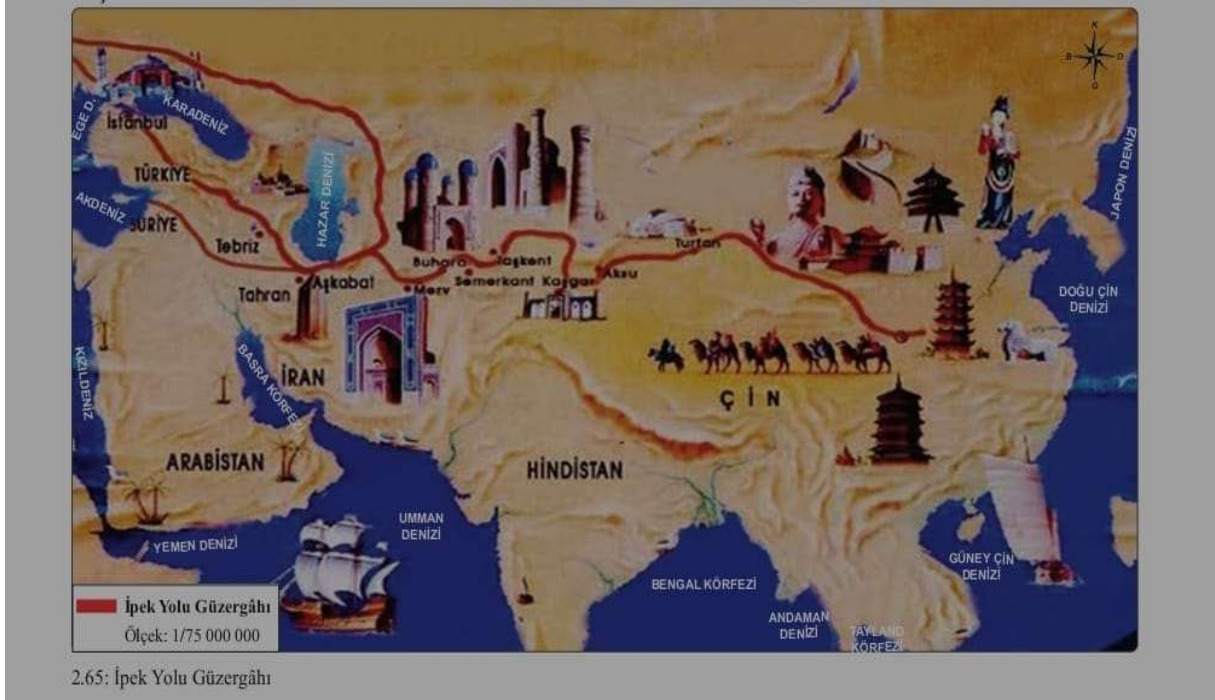

2.64: İpek Yolu'nun bir güzergâhı

Görsel 1: İpek Yolu'nun bir güzergâhı (Yıldırım, Kaplan, Kuru & Yılmaz, 2023: 95)

Konunun başında sarp dağların görüldüğü ve bu dağları zorlanmadan aşabilmek amacıyla yolun açıldığı bir görsel kullanılmıştır. Kullanılan bu görsel “İpek Yolu'nun bir güzergâhı” olarak isimlendirilmiştir (Yıldırım vd., 2023: 95). “Sosyal Bilgiler ders kitapları, öğrencilerin kitap içerisindeki yazıları, şekil, grafik, resim ve fotoğraf gibi görsel öğeleri sorunsuz ve doğru biçimde algılayabilecekleri şekilde tasarlanmalıdır” (Gökkaya & Oruç, 2003: 154). Konunun başında kullanılan bu görsel, öğrencilerin İpek Yolu güzergâhını yanlış algılamasına sebep olabilir. Bazı öğrencilerin bu görseli erozyonu önlemek için eğime dik olarak sürülmüş tarla olarak algılamaları mümkün olmakla birlikte, bu görsel bazı öğrencilerde modern bir yol algısına da yol açabilir. Bu görseli bir ticaret yolu olarak algılayan öğrenciler ise İpek Yolu'nun, dünyanın en zor ve tehlikeli ticaret yollarından biri olduğunu düşünebilirler. Metinde İpek Yolu'nun geçtiği coğrafyanın özelliklerinden bahsedilmediği de düşünüldüğünde, konunun girişinde kullanılan bu görselin doğru bir tercih olmadığı söylenebilir. Ayrıca, İpek Yolu'nun binlerce kilometre uzunluğunda olduğu dikkate alındığında, hangi ülkede bulunduğu belirtilerek görselin isimlendirilmesi daha doğru olacaktır. Böylece öğrenciler İpek Yolu'nun büyüklüğü ve bu güzergâhın geçtiği ülkenin

coğrafi özellikleri hakkında fikir sahibi olabilirler. En önemlisi, bu görsel yerine İpek Yolu üzerinde günümüze kadar ulaşmış bir kervansaray ya da köprü görselinin kullanılması, öğrencilere kalıcı öğrenme için gerekli ipucunu vermesi açısından çok daha doğru olacaktır. Çünkü öğrenciler beşinci sınıfta kervansaray ve köprü gibi yapıları tanımışlar, bunların tarihî eser sınıfına girdiğini öğrenmişlerdir.

Görsel 2: İpek Yolu güzergâhı (Yıldırım vd., 2023: 96)

Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında yer alan ve içerisinde tarih öğretimini barındıran ünitelerde görsel materyallerin kullanılması, soyut tarih konularını somutlaştırma açısından oldukça önemlidir. Bazı durumlarda görsel materyallerin ders kitaplarında sıkça kullanılması metnin geri planda kalmasına neden olabilir. Ancak, özellikle bazı üniteler fotoğraflarla zenginleştirilirse anlamayı ve öğrenmeyi çabuklaştırır (Gökkaya & Oruç, 2003). Nitekim çalışmamıza konu olan ders kitabında İpek Yolu'nun güzergâhı tarif edildikten sonra bu bilgiyi destekleyen haritaya yer verilmiştir. Ancak baskı tekniğinin oldukça geliştiği günümüzde, söz konusu kitapta kullanılan haritanın kalitesi bir hayli düşük kalmıştır. Harita da yer alan şehirlerden bazılarının isimleri zor okunmaktadır. Bununla birlikte verilen şehirlerin ayırt edici özelliği olarak kullanılan görseller net olmadığından anlaşılabilir değildir. Bu durum kalıcı öğrenmeyi zorlaştıracaktır.

Görsel 3: Dilsiz harita (Yıldırım vd., 2023: 96)

İpek Yolu konusunun sonunda yer alan “Sıra Sizde” bölümünde, üzerinde sadece İpek Yolu’nun başlangıç noktası Çin’in Xi’an (Şian) kentinin işaretli olduğu dilsiz haritaya yer verilmiştir. Öğrencilerden de coğrafya atlası yardımıyla, İpek Yolu’nun günümüzde geçtiği ülke ve şehirleri bularak tarihî ticaret yolunun güzergâhını çizmeleri istenmiştir. Dilsiz haritalar öğrenmeyi kalıcı hale getirme noktasında etkili olabilmektedir. Başıbüyük & Çıkkılı (2002), Sosyal Bilgiler dersinde dilsiz harita kullanımı üzerine yaptıkları çalışmada, dilsiz haritaların öğrencilerin sınıf içi etkinliklere katılımını olumlu yönde etkilediği ve bu haritaların öğrencilerin akademik başarılarına katkı sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Dolayısıyla, konu sonunda dilsiz harita etkinliğinin kullanılmasının, öğrenmeyi kalıcı hale getirme açısından doğru bir yaklaşım olduğu değerlendirilmektedir.

Ders kitabı konu içeriğinde İpek Yolu anlatımının bitmesiyle “Baharat Yolu’nu haritayı inceleyerek öğrenelim” başlığıyla Baharat Yolu anlatımına geçilmiş, İpek Yolu anlatımından farklı olarak harita, konunun sonunda değil başında yer almıştır (Yıldırım vd., 2023: 97).

Görsel 4: Baharat Yolu güzergâhı (Yıldırım vd., 2023: 97)

Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında bulunan coğrafya ve tarihî coğrafya unsurlarının anlatımı haritalarla zenginleştirilmelidir. Çünkü Sosyal Bilgiler derslerinde kullanılan haritalar, öğrencilerin mekânsal yön tayinini yapabilmelerine ve dünyayı algılayabilmelerine yardımcı olmaktadır (Demirkaya, 2003). Bu bilgiler ışığında, ders kitabında yer alan Baharat Yolu içeriğine ilgili harita ile başlanmasının öğretim etkinliği açısından olumlu bir durum olduğu düşünülmektedir.

Konunun başında verilen harita sayesinde Baharat Yolu'nun doğu - batı ekseninde Hindistan ile Avrupa arasındaki ticaret yolu olduğu fikri öğrencilerin zihninde oluşabilecektir. Ancak, ders kitabında Baharat Yolu güzergâhını gösteren haritada bu ticaret yolunun sadece deniz güzergâhı verilmiştir. Oysa Tuğrul (2018: 13) çalışmasında, İpek Yolu güzergâhını tarif ettikten sonra; "Hindistan'dan başlayan ve Avrupa'ya, deniz yolu bağlantısı ile daha çok İran Körfezi, Irak ve Suriye üzerinden ulaşan Baharat Yolu ise, ikinci bir yol olarak kara yolu ile İpek Yoluyla birleşerek Avrupa'ya ulaşmıştır" ifadelerini kullanarak Baharat Yolu'nun hem deniz hem kara yolu güzergâhını tarif etmiştir. Ancak, ders kitabında kullanılan haritada Baharat Yolu'nun kara güzergâhına yer verilmemiştir. Bu durum Baharat Yolu'nun kara güzergâhının göz ardı edildiğinin göstergesidir.

Ders kitabında, baharat ve Baharat Yolu'nun önemi vurgulandıktan sonra Mısır ve Venediklilerin bu yola hâkim olan devletler olduğu ifade edilmiştir. Ancak, verilen haritada Venediklilerin yaşadığı coğrafyanın gösterilmemesi ders kitabında tespit ettiğimiz eksiklikler arasında yer almaktadır.

Sıra Sizde

Tarihî İpek Yolu Canlanıyor

Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Projesi (BTK) tamamlandı. İlk tren, Azerbaycan'ın başkenti Bakü'den Kars'a doğru yola çıkacak. BTK Demir Yolu Projesi, Avrupa'dan Çin'e kadar bu coğrafyanın kaderini etkileyecek.

"Demir İpek Yolu" olarak da adlandırılan Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Projesi ile Doğu Anadolu, Pekin'den Londra'ya uzanan İpek Yolu'nun önemli merkezlerinden biri hâline geldi. Türkiye ile bütün Orta Asya, Kafkasya ve Asya ülkelerinin Avrupa'ya daha kolay ulaşmasını sağlayacak bir koridor oluşturuldu. Londra'dan kalkan bir tren Pekin'e kadar kesintisiz gidebilecek. Bölgede üretilen ürünler, bölgeye getirilecek ham madde, o bölgedeki ürünlerin pazarlara ulaştırılmasında kesintisiz demir yolu taşımacılığı çok önemlidir.

2.67: BTK Demir Yolu Projesi'nde Bakü'den Kars'a Yola Çıkan Tren

Genel Ağ haberi 23/11/2017 (Düzenlenmiştir.)

1. Ulaşım alanındaki bu yeni projenin yol güzergâhında bulunan ülkelere ekonomik açıdan getireceği katkıları açıklayınız.
2. Londra'dan Pekin'e kadar uzanacak olan bu projenin kültürler arası etkileşimdeki rolünü açıklayınız.

Görsel 5: Tarihî İpek Yolu canlanıyor (Yıldırım vd., 2023: 98)

Ders kitabında öğrencilere, İpek ve Baharat Yolu'nun yeni ticari yollarının keşfedilmesiyle önemini kaybettiği anlatılmıştır. Tarihî ticaret yolları önemini kaybetmiş olsa da günümüzde özellikle demiryolu marifetiyle İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması söz konusudur. SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin zengin enerji kaynaklarının, dünya piyasasına ulaştırılabilmesi için İpek Yolu yeniden canlandırılmak istenmiş ve bu amaçla çeşitli projeler oluşturulmaya başlanmıştır (Üzümcü & Akdeniz, 2014). Bu projelerin başında Yeni İpek Yolu gelmektedir. Yeni İpek Yolu, yolcu ve yüklerin çeşitli yollarla taşınması için Londra'dan Çin'e uzanan uluslararası bir güzergâhtır (Akbulut Özpay, 2018). Bu kapsamda 2007 yılında yapılan anlaşma temelinde Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Projesine başlanmıştır. Ders kitabında bu bilgiler ışığında yer alan okuma parçası içerisinde kullanılan tren görselinin altında, "BTK Demir Yolu Projesi'nde Bakü'den Kars'a Yola Çıkan Tren" yazmaktadır (Yıldırım vd., 2023: 98). Buna rağmen, okuma parçasının hemen başında, demiryolu projesinin tamamlandığı, ilk trenin de Azerbaycan'ın başkenti olan Bakü'den Kars'a yola çıkacağı ifade edilmektedir (Yıldırım vd., 2023). Kullanılan görselde trenin tanıtımı ile içeriğin giriş kısmındaki bu fark, kalıcı öğrenmeyi olumsuz etkileyecektir. Ayrıca öğrencilerin konu hakkında sağlıklı yorum yapmalarına sebep olacaktır. Bunlarla birlikte okuma parçasının, içeriğine uygun olarak

Londra'dan Pekin'e uzanacak demir yolu hattının geçeceği ülkeleri içeren bir harita ile desteklenmesinin daha doğru bir yaklaşım olacağı düşünülmektedir. Bu eksik hususlara rağmen parça sonunda öğrencilerden beklenen açıklamaların konunun önemi açısından doğru olduğu değerlendirilmektedir.

“Tarihî Yollar” Başlıklı İçeriğin Eğitsel Özellikleri

Bu başlık altında; içeriğin eğitsel özellikleri incelenmiş ve bunların konu kazanımını yansıtmaya bakımından yeterli olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Millî Eğitim Bakanlığı Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında (2023: 20) belirtilen “Tarihî ticaret yollarının toplumlar arası siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerdeki rolünü açıklar.” kazanımını öğrencilere edindirmek amacıyla hazırlanan konu, Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 6 Ders Kitabında “Tarihî Yollar” başlığı altında verilmiştir (Yıldırım vd., 2023: 95). Ancak konu başlığının içerik hakkında bilgi vermesi gerektiği düşünüldüğünden başlığın “Tarihî Ticaret Yolları” şeklinde olması veya kazanım hakkında ipucu vermesi açısından “Tarihî Yollar ve Toplumlar Arası Etkileşim” şeklinde olması daha uygun olacaktır.

Ders kitaplarında konuların işleniş sırasında bilgi, kavrama, uygulama, analiz - sentez ve değerlendirme düzeylerinde çeşitli sorulara yer verilmelidir (Büyükanan Filiz, 2003). Ders kitabında konu “Hazırlanalım” başlığı altında sorularla başlamış ve öğrencilerden “Yolların toplumlar arası etkileşimdeki önemini açıklayınız” cümlesiyle yorum yapmaları istenmiştir (Yıldırım vd., 2023: 95). Sonrasında öğrencilerin bilgi düzeyleri kontrol edilerek onlara; “Tarihte kullanılan ticaret yollarından bildiklerinizi söyleyiniz” cümlesi yöneltmiştir (Yıldırım vd., 2023: 95). Ders kitabında konunun sorularla başlaması olumlu bir durum olmakla birlikte, “Hazırlanalım” kısmında bilgi, kavrama, uygulama, analiz - sentez, değerlendirme şeklinde verilen basamak sıralarını takip edilerek sorular sorulması daha uygun bir yaklaşım olacaktır.

Konunun başında “Kavramlar” başlığı altında “Etkileşim ve Ticaret” kavramlarına yer verilmiş ancak bunların tanımı yapılmamıştır. Bilgiyi yapılandırma sürecinde öğrencilere yardımcı olmak amacıyla yazılan ders kitaplarında bazı kavramların tanımlarına yer verilmesi, öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyinin sağlanması, konuların anlaşılması ve kalıcı öğrenmenin gerçekleştirilmesi açısından oldukça önemlidir. Hazırbulunuşluk, yeni öğrenme deneyiminin gerektirdiği, öğrenmeye başlayacak kişilerin yeterlilik ve özelliklerinin tamamıdır. Bazı öğretim hedeflerine göre öğrencinin mevcut kapasitesinin yeterliliğidir (Özgül, 2021). Dolayısıyla öğrenci kapasitesindeki yeterlilik durumunun test edilmesi, konu girişinde bu kavramlarla ilgili soruların sorulması böylece öğrencilerin hazırbulunuşluk seviyelerinde var olan eksikliğin giderilmesi oldukça önemlidir. Buna bağlı olarak hazırbulunuşluk seviyesinin öğrenme yaşantısı için gerekli olan düzeye ulaştırılması amacıyla önemli kavramların tanımının yapılması gerekmektedir.

İçerikte, Türklerin kendileri için önemli olan İpek Yolu'nun denetimini ellerinde tutmak amacıyla verdikleri mücadele ve yaptıkları ittifaklar öğrenciler açısından anlaşılabilir düzeyde verilmiştir. Yüzyıllar boyunca İpek Yolu'nu gerek Orta Asya'da gerekse Anadolu'da Türkler kontrol altında tutmuştur. Bu bağlamda, Türk kültürü bu yolun birbirine bağladığı tüm milletleri etkilemiştir. Çünkü o dönemde ticaret için daha çok karayolu kullanılmakta, karadaki bütün hareketlilik de bozkırdan ve Türkistan'dan geçmekteydi. Bu durum coğrafi keşiflerle yeni yollar bulununcaya kadar bozkır halklarının, tarihin ana itici gücü olmasını sağlamıştır (Ercilasun, 2022). Bundan rahatsız olan ve bu durumu değiştirmek isteyen Avrupalılar, coğrafi keşifler yaparak amaçlarına ulaştılar. Zira ders kitabı konu içeriğinde İpek Yolu'nun zamanla önemini kaybettiği bunun

Avrupalıların yeni ticaret yolları bulmaları neticesinde olduğu ifade edilmiştir. Ancak, burada coğrafi keşiflerden bahsedilmemesi bir eksikliklerdir. Kavram olarak açıklanmasa bile öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeylerine katkı sağlamak ve onları sonraki konulara hazırlamak amacıyla, İpek Yolu'nun önemini kaybetmesinin nedeninin coğrafi keşifler olduğunu belirtmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Ders kitabında İpek Yolu ile ilgili konu anlatıldıktan sonra "İpek Yolu'nun Asya ile Avrupa arasındaki kültürel etkileşime katkısı nedir" sorusu sorulmuş ve öğrencilerden bunu cevaplamaları istenmiştir (Yıldırım vd., 2023: 96). Öğrencilerin bilgi düzeyini başarılı şekilde geçtikleri varsayıldığında ve konu kazanımı düşünüldüğünde sorunun bu şekilde sorulmasının yerinde olduğu değerlendirilmektedir.

Baharatlar sınırlı bir bölgede yetişen, tadı, kokusu ve geniş kullanım alanı sayesinde yetiştiği bölgeden uzak olan yerlerde bile talep gören ve genellikle pahalı olan ürünlerdir. Güzel kokulu bu bitkiler yiyeceklerde, içeceklerde, kokulu yağlarda, mumlarda, çeşitli kozmetik ürünlerde ve ilaçlarda kullanılmaktadır (Dalby, 2004). Konu başlangıcında, baharatın tanımının yapılması konunun öğrencilerce daha iyi anlaşılması açısından gerekli olmasına rağmen ders kitabında bu tanıma yer verilmemiştir. Bu eksiklik baharat çeşitleri olarak "Karabiber, zerdaçal, tarçın, yenibahar, zencefil, karanfil vb." isimleri zikredilerek giderilmeye çalışılmıştır (Yıldırım vd., 2023: 97). Ayrıca baharatların sadece sofralarda değil eczacılıkta, parfüm ve tütülerde de kullanıldığı vurgulanmıştır. Baharat Yolu ise "Hindistan'daki baharatların Basra Körfezi, Kızıldeniz ve Mısır yoluyla Akdeniz'e, buradan gemilerle Avrupa'ya taşınmasında kullanılan tarihî ticaret yoluna Baharat Yolu denir" şeklinde tanımlanmıştır (Yıldırım vd., 2023: 97). Bu bilgi kitapta kullanılan haritayla örtüşmektedir. Ayrıca, erken dönem İslam coğrafyacılarından olan İbn Hurdazbih (2008) Hint bölgesinden sandal ağacı, kâfûr, kâfûr suyu, karanfil, nargilenin götürülmekte olduğunu ifade etmiştir. Kitapta verilen Hindistan'daki baharatların farklı coğrafyalara taşındığı bilgisi ile bu bilgi eşleşmektedir. Baharat Yolu'nda taşınan baharat çeşidi fazla olmasına rağmen ders kitabında öğrencilerin daha önce duymuş olabilecekleri baharatların isimlerine yer verilmiştir. Bu tercihin, öğretimin bilinenden bilinmeyene ilkesine uygun olduğu ve kalıcı öğrenmeye katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Baharat Yolu'nun tarihsel süreçte önemini kaybetmesi ders kitabında şu ifadelerle yer almıştır:

Daha sonraki yıllarda Osmanlı Devleti Mısır'ı ele geçirerek Baharat Yolu'na hâkim oldu. Baharat Yolu'nun ele geçirilmesi Osmanlı ekonomisine çok önemli katkılar sağladı. Avrupalılar baharatı daha ucuz alabilmek için yeni yollar aramaya başladılar ve yeni yollar keşfetmiş oldular. Baharat Yolu böylece önemini kaybetti (Yıldırım vd., 2023: 97).

Görüldüğü gibi, Baharat Yolu'nun önemini kaybetmesinin nedeni yeni yolların keşfedilmesine bağlanmış ancak tıpkı İpek Yolu anlatımında olduğu gibi coğrafi keşiflerden bahsedilmemiştir.

Konunun sonunda yer alan "Cevaplayalım" bölümünde öğrencilerden Baharat Yolu'nun devletlerarası ilişkilerdeki ekonomik rolünü açıklamaları istenmiştir. Bu istek konu kazanımının edinilmesi noktasında yerindedir. Ancak öğrencilere yöneltilen "Bir çuval baharatın bir insan hayatı kadar kıymetli olmasını nasıl değerlendirirsiniz" sorusu olumsuz eleştirilecek bir noktadır (Yıldırım vd., 2023: 97). Çünkü ders kitabında yer alan konu içeriğinde hiçbir şekilde böyle bir bilgiye yer verilmemiş, böyle bir imada dahi bulunulmamıştır. Ayrıca soru kökünde zaman kavramının yer almaması, bu soru sorulurken öğrencilerin gelişimsel özelliklerinin dikkate

alınmadığını göstermektedir. Bazı öğrencilerin bu sorudan “Günümüzde, bir çuval baharat insan hayatından değerlidir.” anlamı çıkarma ihtimali bile son derece tedirgin edicidir.

Baharat Yolu konusunu içeren “Cevaplayalım” kısmının ardından “Sıra Sizde” isimli konu sonu ölçme değerlendirme bölümüne geçilmiştir. Bu kısımda ilk olarak öğrencilerin bilgi düzeyini ölçmek amacıyla eşleştirme sorularına yer verilmiş ardından öğrencilerden “Tarihî İpek Yolu Canlanıyor” isimli okuma parçasını okuyup yorumlamaları istenmiştir.

Sıra Sizde

Aşağıda numaralar ile verilen ifadeleri, harf ile verilen ifadelerle örnekteki gibi eşleştiriniz.

b 1. Çin'in Xi'an (Şian) kentinden başlayıp, Karadeniz'in kuzeyinden ve Anadolu'dan Avrupa'ya ulaşan ticaret yoludur.

2. İpek Yolu hâkimiyeti için uzun yıllar Türkler'in mücadele ettiği millettir.

3. Hindistan, Kızıldeniz ve Mısır'dan Avrupa'ya uzanan ticaret yoludur.

4. İpek Yolu'nun geçtiği önemli bir merkezdir.

5. Türkler'in İpek Yolu'nun denetimi için iş birliği yaptığı devlettir.

a) Baharat Yolu
b) İpek Yolu
c) İstanbul
ç) Bizans
d) Ticaret
e) Çinliler

Görsel 6: Eşleştirme soruları (Yıldırım, vd., 2023: 98)

Eşleştirme soruları bölümünde öğrencilerden, altı kavramdan doğru olan beşini cümlelerle eşleştirmeleri istenmiş ve ilk cümle de örnek olarak eşleştirilmiştir. Öncül sayısının boşluk sayısından fazla olması ve ilk cümlelerin örnek olarak eşleştirilmesi doğru bir yaklaşımdır. Ancak, verilen cümlelerin yeterince çeldirici içermediği de açıktır. Örneğin, ders kitabının bu bölümünde kullanılan cümlelerden biri; "İpek Yolu hâkimiyeti için uzun yıllar Türkler'in mücadele ettiği millettir" şeklindedir (Yıldırım vd., 2023: 98). Bu cümleyi "millettir" yerine "devlettir" şeklinde bitirmek ve "Çin" seçeneğini öncüller arasına dâhil etmek, öncüllerdeki devlet sayısını ikiye çıkaracağı ve böylece çeldiriciyi güçlendireceği için daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

"Tarihî Yollar" Başlıklı İçeriğin Dil ve Anlatım Özellikleri

Bu başlık altında içerik aktarılırken Türkçe dil bilgisi kurallarına ve anlatım özelliklerine dikkat edilip edilmediği incelenmiştir.

Konunun başında, insanların ürettikleri ürünleri ticaret yolları aracılığıyla taşıdığı ve sattığı, tarihteki en eski ve en önemli ticaret yollarının İpek ve Baharat yolları olduğu, bu ticaret yollarının kıtaları birbirine bağladığı, medeniyetlerin gelişmesini sağladığı vurgulanmıştır (Yıldırım vd., 2023). Hemen ardından "Bu ticaret yolları günümüzde önemini kaybetmiş olsa da o dönemin devletleri bu yolların denetimini ele geçirmek için birçok savaşlar yapmışlardır" ifadesi kullanılmıştır (Yıldırım vd., 2023: 95). Ders kitapları öğretmenler tarafından kullanılsa da hitap ettiği kesim ilk olarak öğrencilerdir. Dolayısıyla kurulan cümleler öğrenci seviyesine uygun olmalı ve öğrencilerin içeriği kolayca anlamasını sağlamalıdır. Cümleler açık, anlaşılır ve genellikle beş

sözcüğü geçmeyecek şekilde olmalı, tanımlar kısa ve öz yapılmalıdır (Sönmez, 2005). Ders kitabında yer alan içeriğin giriş paragrafında cümleler çok uzun kurulmamış, açık ve anlaşılır bir şekilde yazılmıştır. Ancak, burada dönem devletlerinin ticaret yollarını denetim altında tutmak istemelerinin nedeni hakkında açıklama yapılmaması, öğrencilerin konuyu kavrama bağlamında zorlanmalarına neden olacaktır. Bu durumda, en azından dönem devletlerinin ekonomik açıdan güçlü olabilmeleri için ticaret yollarını denetim altında tutmayı arzuladıkları ifade edilebilirdi. Bununla birlikte cümlenin “birçok savaşlar yapmışlardır” şeklinde tamamlanması anlatım bozukluğuna sebep olmuştur. “Birçok” zaten çokluk bildiren kelimedir. Dolayısıyla cümlenin “birçok savaş yapmışlardır” şeklinde sonlandırılması veya bu kelime kullanılmadan “savaşlar yapmışlardır” olarak bitirilmesi daha doğrudur. Ardından, “Şimdi bu yollardan İpek Yolu’nu öğrenelim” başlığı verilmiş ve bu ticaret yolunun anlatımına geçilmiştir (Yıldırım vd., 2023: 95).

Orta Çağda, ticaret kervanları, şimdiki Çin’in Şian kentinden hareket ederek Özbekistan’ın Kaşgar kentine gelirler, burada ikiye ayrılan yollardan ilkinizi izleyerek Afganistan ovalarından Hazar Denizi’ne, diğeri ile de Karakurum Dağları’nı aşarak İran üzerinden Anadolu’ya ulaşırlardı. Anadolu’dan deniz yolu ile Akdeniz ve Karadeniz (Tirebolu) limanlarından veya Trakya üzerinden karayolu ile Avrupa’ya giderlerdi (Adilbekova, 2022: 54).

İpek Yolu tabirini bilimsel olarak ilk kez 19. yüzyılda Alman coğrafyacısı Baron von Richthofen kullandı. Çin’den Avrupa’ya ulaşan bu yol sadece ipek, baharat ve değerli taşlar değil; bilim, fikirler, değerler ve inançlar da taşıdı (Devlet, 2018).

Ders kitabında konu giriş bölümünde İpek Yolu güzergâhı; “İpek Yolu Çin’in Xi’an (Şian) kentinden başlayarak Hazar Denizi’nin güneyinden ve kuzeyinden iki kol halinde Avrupa’ya uzanan tarihî ticaret yoludur. Kuzeyinden geçen kolu Kırım’a uğrarken, güneyinden geçen kolu Anadolu’yu boydan boya geçerek İstanbul’a kadar uzanmaktadır” şeklinde tarif edilmiştir (Yıldırım vd., 2023: 95). Bu tanımda İpek Yolu güzergâhının başladığı şehir doğru verilmiştir. Ancak İpek Yolu’nun iki kol halinde Avrupa’ya geçtiği söylenmesine rağmen güney kolunun İstanbul’a kadar uzandığı belirtilmiştir. Öğrenciler, kuruluşundaki bozukluk sebebiyle bu cümleden, İpek Yolu’nun güney kolunun İstanbul’a uzanmakla sınırlı kaldığı, anlamını çıkarabilirler. Dolayısıyla, öğrencilerin anlam karmaşası yaşamaması için İpek Yolu’nun İstanbul üzerinden Avrupa’ya uzandığının net bir şekilde ifade edilmesi gerekmektedir. Nitekim ders kitabında İpek Yolu güzergâhını gösteren haritada buna dikkat edilmiş ve tarihî yolun İstanbul üzerinden Avrupa’ya uzandığı gösterilmiştir.

Orta Çağ’da, Orta Asya coğrafyasında İpek Yolu’nun denetimi dönemin devletleri için oldukça önemli olmuştur. İpek Yolu’nun kontrolünü elinde tutan devletler ekonomik anlamda güçlenmiştir. Bu nedenle, Türklerle Çinliler arasında sıklıkla İpek Yolu’na hâkim olma mücadelesi yaşanmıştır. Çin, İpek Yolu’na hâkim olan devletlere karşı yürüttüğü; haraç, hediye, akrabalık kurma ve fitne siyasetini 6. yüzyıldan sonra İpek Yolu’nun hâkimiyetini elinde tutan Göktürlere karşı da yürütmüştür (Bulduk, 2014). Ders kitabında, öğrencilere bu bilginin verilmek istendiği anlaşılmaktadır. Bu amaçla ders kitabında, Türk devletlerinin İpek Yolu’nun denetimini elinde bulundurmaları sonucunda ekonomilerinin güçlü olduğu belirtilmiş ve ardından, “Çinliler, başta evlilik yolu üzere farklı yollarla Türk devletlerine yaklaşarak, İpek Yolu’nun sağladığı ekonomik yararları öğrenmişlerdir” cümlesi kurulmuştur (Yıldırım vd., 2023: 95). Ancak Çinlilerin Türklere yaklaşmak için evlilikten başka “farklı yollarla” olan stratejilerini 6. sınıf öğrencileri net olarak anlamlandıramayacaktır. Burada “farklı yollarla” demek yerine daha somut kelimeler kullanılmalı; haraç, hediye ve fitne siyasetinden bahsedilmelidir. Çünkü okumak anlam

kurma sürecidir. Öğrenci anlam kuramadığı zaman problemi ezberlemekle çözecektir (Safran & Köksal, 2003). Kuşkusuz öğrencilerin konuyu anlamadan, ezberleyerek geçmesi eğitim sistemimizin hedefleri arasında yer almamaktadır.

İpek Yolunda sadece ipek taşınmamış, bununla birlikte ekonomik ve kültürel etkileşimin yönü de sadece doğudan batıya doğru olmamıştır. Çeşitli ekonomik ürünlerin yanı sıra değerli taşlar, dini objeler ve sanat eserlerinin yanı sıra dil, kültür, inanç, felsefe ve bilim de İpek Yolu üzerinde taşınmıştır (Adilbekova, 2022). Bu durum ders kitabında anlatılmak istenmiş, ilk olarak da ekonomik etkileşime vurgu yapılmıştır. Bu doğrultuda, İpek Yolu üzerinde taşınan ticari ürünlerin ipekle sınırlı olmadığı; deri, porselen ve mücevher gibi değerli ürünlerin de bu yol üzerinde taşındığı belirtilmiştir (Yıldırım vd., 2023). İpek Yolu'nun sağladığı kültürel etkileşim ise şu şekilde ifade edilmiştir: "Bu yol sadece ticari anlamda değil, kültürel etkileşim anlamında da yol üzerinde bulunan devletlerin birbirlerinden etkilenmesine neden olmuştur. Örnek olarak Çinliler, Türklerden ceket ve pantolon giymeyi öğrenmişlerdir" (Yıldırım vd., 2023: 95-96). Öğrenciler açısından bakıldığında, bu anlatımın ilgi çekici olduğunu ifade etmemiz mümkündür. Ancak, içerik kazanımı yansıtması açısından değerlendirildiğinde, Çinliler tarafından icat edilen barut ve kâğıt gibi iki önemli metanın bu yol sayesinde Avrupa'ya taşındığının ve batı tarafından kullanıldığının ifade edilmemesi, anlatımın zayıf kalan yönüdür. Ayrıca paragrafta bulunan ilk iki cümlenin "olmuştur" kelimesiyle bitmesi anlatımın akışına zarar vermektedir. Bununla birlikte kültürel etkileşimden bahseden cümle "neden olmuştur" şeklinde tamamlanarak bu etkileşimin olumsuz bir durum olduğu fikri zihinlerde uyandırılmıştır. Cümlenin "birbirlerinden etkilenmesini sağlamıştır" şeklinde bitirilmesi doğru olacaktır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Tartışma ve Sonuç

Literatürde ders kitaplarının içerik - kazanım temelli değerlendirilmesine ilişkin eksiklik göze çarpmaktadır. Araştırmalar genellikle ders kitaplarının bir bütün olarak değerlendirilmesi noktasında yoğunlaşmıştır. Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitaplarının değerlendirildiği güncel araştırmalarda; Sarıca & Sönmez (2021), Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitaplarının içerik bölümünde kısmi hataların bulunduğu, ders kitabındaki soruların öğrencilerin yorum yapmasına ve çözüm üretmesine katkı sağlamadığı, her konu için ölçme değerlendirme sorularının kısmen yetersiz kaldığı, başlıkların açık ve anlaşılır olmadığı, dil ve anlatımdaki anlaşılabilirliğin ve yeni terim öğretme anlayışının kısmen yetersiz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Berat & Candan (2022), ortaokul Sosyal Bilgiler ders kitaplarını, öğretmen görüşleri doğrultusunda incelemiş ve elde ettikleri bulgulara dayanarak, ders kitaplarının öğretim programının ruhunu yansıtmayacak şekilde yazıldığı değerlendirmesini yapmışlardır. Sonuçları, araştırmacılar tarafından yapılan bu değerlendirmelerle kısmen benzerlik gösteren bu çalışmada, Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 6 Ders Kitabı'nda yer alan "Tarihî Yollar" başlıklı konu içeriğinin görsel, eğitsel ve dil ve anlatım özellikleri incelenerek, "Tarihî ticaret yollarının toplumlar arası siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerdeki rolünü açıklar" kazanımının öğrencilere edindirilmesi noktasında içeriğin eksik kalan yönleri tespit edilmiş ve öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır.

"Eğitim uzmanları, ders kitaplarını öğrencilere bilgi aktarmak için en iyi kaynak ve birincil materyal olarak görmektedirler" (Gökkaya, 2003: 11). Öğrencilerin belirlenen kazanımı edinmeleri için ders kitaplarında yer alan metinler, görsel materyallerle, ek açıklama ve sorularla desteklenmektedir (Safran & Köksal, 2003). Dolayısıyla ders kitapları sadece okunmak için hazırlanmamalı; görsel, teknik ve estetik değerlere de sahip olmalıdır. Kitaplarda resim metin

ilişkisi birbirini tamamlayan bir görüntü ve anlayış içerisinde olmalıdır (Boydaş, 2003). Çalışmada, Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabında kullanılan görsellerden bazılarının, içeriği tam anlamıyla desteklemediği tespit edilmiştir. Konu girişinde kullanılan görsel (Görsel 1) içerik hakkında net ipuçları vermediğinden yanlış bir seçim olarak değerlendirilmiştir. Konu sonunda yer alan görselin (Görsel 5) isimlendirilmesinin, içerikle uyumsuzluğu nedeniyle hatalı olduğu söylenebilir. Haritalar, herhangi bir unsurun dünya üzerindeki dağılımını gösterir. Haritalar ilköğretimde temel coğrafi bilgileri oluşturmak için kullanılmakla birlikte tarihi olayların gerçekleştiği yerleri göstermek için de kullanılmaktadır (Yalçınkaya & Sever, 2020). Harita hazırlanırken karmaşık yapısı ve soyut ifadeleri nedeniyle, öğrencilerin gelişim özellikleri dikkate alınmalıdır (Sönmez, 2021). Çalışmaya konu olan içerikte İpek Yolu'nun güzergâhını göstermek için kullanılan haritanın (Görsel 2) baskı kalitesinin düşük olduğu görülmüş, harita üzerindeki bazı şehirlerin isimlerinin okunmasının çok zor olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca haritayı desteklemek için kullanılan ve harita üzerindeki şehirlerin ayırt edici özellikleri olan semboller de anlaşılammaktadır. Baharat Yolu'nun güzergâhını gösteren haritada (Görsel 4) bu ticaret yolunun kara güzergâhının yer almaması içerikle uyumsuzdur. Ayrıca içerikte Venediklilerin bu yola hâkim olduğu belirtilmesine rağmen Venediklilerin yaşadığı bölge haritada gösterilmemiştir.

Bu çalışmada incelenen konu içeriği "Tarihî Yollar" olarak adlandırılmıştır. Bazı durumlarda metnin konusu başlık olarak kullanılır. Başlıktan ana fikir, ana fikirden de içerik tahmin edilebilir. Bu nedenle başlık iyi seçilmeli, metni birkaç kelimeyle özetlemeli, içerik hakkında ipuçları vermeli, anlaşılır ve açık olmalıdır (Güneş, 2015). Bu özelliklere göre yazılan başlık öğrencilerde merak duygusu uyandıracak, konu başlamadan öğrencinin dikkatini konuya çekecektir. Bu bakımdan içerikte kullanılan başlık doğru bir tercih olmamıştır. Konunun başında öğrencilerin hazırbulunuşluk düzeyi açısından önemli olan kavramlar tanımlanmamıştır. İçerikte sonraki öğrenme yaşantısına hazırlık olacak bilgilere yer verilmemiştir. Öğrencilere konunun başında ve sonunda sorular sorulmuştur. Ders kitabında sorulan sorular öğrenci ile etkileşimi sağlamalıdır. "Düşünme birçok karmaşık işlemde oluştuğu ve birçok düzeyde geliştiği için, soruların bu işlem ve düzeylere göre sınıflanabilmesi ve hazırlanabilmesi önemlidir" (Hayta & Karabağ, 2003: 98). Bu sınıflandırmada en bilenen sistem Bloom taksonomisidir. "1956 yılında Benjamin Bloom tarafından ortaya konulmuş olan taksonomi bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme basamaklarından oluşmaktadır" (Gültekin & Akça Berk, 2021: 226). Konunun başında "Hazırlanalım" başlığı altında sorulan sorularda Bloom taksonomisine uyulmamıştır. Ayrıca içerikte bahsedilmeyen bilgilerden soru sorulduğu, konu sonu ölçme değerlendirme kısmında çeldiricilerin yeterince güçlü olmadığı tespit edilmiştir.

İçerik oluşturulurken cümleler öğrencilerin gelişim düzeylerine uygun olmalı ve cümlelerde gereksiz kelimeler kullanılmamalıdır. Kurallı cümleler kullanılmalı, dolambaçlı ifadelerden kaçınılmalı, gereksiz kelimeler kullanılmamalıdır (Kılıç & Seven, 2008). Çalışmaya konu olan içerikte Türkçe dil bilgisi hatalarının yapıldığı görülmüş ve anlatım bozuklukları tespit edilmiştir.

Tüm bu bulgular neticesinde, Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 6 Ders Kitabı'nda yer alan "Tarihî Yollar" başlıklı içeriğin, öğrencilere konu kazanımını edindirme açısından yeterli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Öneriler

Çalışmadan elde edilen sonuçlara dayanarak "Tarihî Yollar" başlıklı içerikle ilgili aşağıdaki önerilerde bulunulabilir:

- İçerikle uyumlu görseller kullanılabilir, görseller içeriğe uygun olarak adlandırılabilir.
- Haritalar içerikte verilen bilgilerle örtüşecek şekilde kullanılabilir, haritaların baskı kalitesi artırılabilir, harita üzerindeki yazı ve semboller net okunabilir hale getirilebilir.
- Konu başlığı içerik hakkında ipucu verecek, merak duygusu uyandıracak, öğrencinin ilgisini çekecek şekilde yazılabilir.
- Konu başında öğrenci hazırbulunuşluk düzeyine katkı sağlayacak önemli kavramlar tanımlanabilir.
- İçerikte sorulan sorular Bloom taksonomisine göre sıralanabilir.
- Öğrenmeyi test edecek sorularda çeldiriciler güçlü olabilir.
- İçerikte yer alan cümleler öğrencinin gelişim düzeyine uygun olarak yazılabilir, Türkçe dil bilgisi kurallarına dikkat edilerek anlatım bozukluklarının önüne geçilebilir.

KAYNAKÇA

Adilbekova, A. (2022). Geçmişten günümüze İpek Yolunun önemi. Orhan Kurtoğlu, Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, Veli Savaş Yelok, Züleyha Nurgül Ertuğrul (Ed.), *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi uluslararası İpek Yolu sempozyumu bildiri kitabı*, 53-62. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi TODAİE Yayınları.

Akbulut Özpın, G. (2018). Bakü – Tiflis – Kars demiryolu ve Türkiye açısından jeopolitik önemi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (37), 103-111.

Baltacı, A., (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388.

Başbüyük, A., Çıklı, Y. (2002). İlköğretim 6. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler coğrafya konularında çalışma yaprağı ve dilsiz harita kullanımının öğrenci motivasyonu ve başarısı üzerine etkisi. *MÜ Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 16(16), 29-38.

Berat, G., Candan, A. S. (2022). Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin ortaokul Sosyal Bilgiler ders kitaplarına ilişkin görüşleri (Karabük örneği). *ABAD*, 5(10), 513-531.

Boydış, N. (2003). Sosyal Bilgiler ders kitaplarının görsel düzen açısından değerlendirilmesi. Cemalettin Şahin (Ed.), *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu Sosyal Bilgiler*, 129-141. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Bulduk, Ü. (2014). İpek Yolunda kültürel etkileşim: 6-10. yüzyıllarda ticaret, siyaset ve din. Fahri Atasoy (Ed.), *İpek Yolunda Türk kültür mirası*, 40-45. Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

Büyükalan Filiz, S. (2003). Ders kitabı ve öğretim programı ilişkisi (Ders kitabında eğitsel tasarım). Cemalettin Şahin (Ed.), *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu Sosyal Bilgiler*, 97-120. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Dalby, A. (2004). *Tehlikeli tatlar tarih boyunca baharat*. Nazlı Pişkin (Çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Demirezen, A. (2007). *Yeni Sosyal Bilgiler öğretim programına göre hazırlanan Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki anlatım teknikleri ve öğrencilerin akademik başarılarına etkileri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Demirkaya, H. (2003). Sosyal Bilgilerde veri toplama ve değerlendirme becerilerinin geliştirilmesi. Cemalettin Şahin (Ed.), *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu Sosyal Bilgiler*, 61-84. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Devlet, N. (2018). *İpek Yolundaki Türkler*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları.

Dönmez, C. (2003). Sosyal bilimler ve Sosyal Bilgiler. Cemalettin Şahin (Ed.), *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu Sosyal Bilgiler*, 31-41. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Ercilasun, K. (2022). Bir İpek Yolu kültür havzasından bahsedilir mi? Orhan Kurtoğlu, Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, Veli Savaş Yelok, Züleyha Nurgül Ertuğrul (Ed.), *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi uluslararası İpek Yolu sempozyumu bildiri kitabı*, 259-263. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi TODAİE Yayınları.

Erkılıç, T. A., Can, S. (2018). Eğitim yönetimi ders kitaplarının içerik ve fiziksel özellikleri açısından incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (AUJEF)*, 2(4), 295-307.

Gökkaya, K. (2003). Sosyal Bilgilere giriş. Cemalettin Şahin (Ed.), *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu Sosyal Bilgiler*, 9-29. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Gökkaya, K., Oruç, Ş. (2003). Sosyal Bilgiler ders kitaplarında görsel materyallerin kullanımına bir örnek: Fotoğraf. Cemalettin Şahin (Ed.), *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu Sosyal Bilgiler*, 143-155. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Gültekin, F., Akça Berk, N. (2021). Sosyal Bilgiler eğitiminde soru sorma. Refik Turan, Hakan Akdağ (Ed.), *Sosyal Bilgiler öğretiminde yeni yaklaşımlar III*, 222-238. Ankara: 2021.

Güneş, F. (2015). Başlık ve zihni yönlendirme. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 290-305.

Gürel, D., Çetin, T. (2018). Sosyal Bilgiler dersi ve kültür aktarımında edindiği rol üzerine bir inceleme. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretimi Dergisi*, 6(2), 22-40.

Hayta, N., Karabağ, Ş.G. (2003). Değerlendirme soruları açısından Tarih ders kitapları. *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu Tarih*, 97-130. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

İbn Hurdazbih. (2008). *Yollar ve ülkeler kitabı*. Murat Ağarı (Çev.), İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Kılıç, A., Seven, S. (2008). *Konu Alanı Ders Kitabı İncelemesi*, Ankara: Pegem Akademi.

Köstüklü, N. (2006). *Sosyal bilimler ve Tarih öğretimi*. Konya: Yazar.

Özgül, H. (2021). *Dokuzuncu sınıf öğrencilerinin Türk Dili ve Edebiyatı dersine ilişkin hazırbulunuşluk düzeylerinin değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi.

Safran, M., Ata, B. (2003). Öğrencilerin tarih metinlerinden anlam çıkarmalarına yönelik araştırmalarına bir bakış. Cemalettin Şahin (Ed.), *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu Sosyal Bilgiler*, 337-355. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Safran, M., Koksal, Ö. (2003). Sosyal Bilgiler ders kitapları ve Sosyal Bilgilerin mantığı. Cemalettin Şahin (Ed.), *Konu alanı ders kitabı inceleme kılavuzu Sosyal Bilgiler*, 43-60. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.

Sarıca, H., İ., Sönmez, Ö. F. (2021). 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi (TURKSOSBİLDER)*, 6(1), 48-65.

Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı. (2023). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Sönmez, Ö. F. (2021). İlköğretim Sosyal Bilgiler öğretiminde harita becerileri. Refik Turan, Hakan Akdağ (Ed.), *Sosyal Bilgiler öğretiminde yeni yaklaşımlar II*, 238-253. Ankara: Pegem Akademi.

Sönmez, V. (1999). *Sosyal Bilgiler öğretimi ve öğretmen kılavuzu*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Sönmez, V. (2005). *Hayat ve Sosyal Bilgiler öğretimi ve öğretmen kılavuzu*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Tuğrul, A. B. (2018). İpekyolu ve enerji yolları ilişkisi. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 12-20.

Turan, O. (2010). *Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Üzümcü, A., Akdeniz, S. (2014). Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü – Tiflis – Kars demiryolu projesi. *T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Avrasya Etütleri*, 45(1), 11-39.

Yalçınkaya, E., Sever, R. (2020). Haritalarla Sosyal Bilgiler öğretimi. Ramazan Sever, Mesut Aydın, Erol Koçoğlu (Ed.), *Alternatif yaklaşımlarla Sosyal Bilgiler eğitimi*, 99-120. Ankara: Pegem Akademi.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, C., Kaplan, F., Kuru, H., Yılmaz, M. (2023). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu Sosyal Bilgiler 6 ders kitabı*. İzmir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.